

УДК 94(477.85):[353(470):323.1]]«1914/1915»

Олександр Безаров

Політика Чернівецького губернатора С. Д. Євреїнова в єврейському питанні

Висвітлено події першого і другого періодів російської окупації Буковини у роки Першої світової війни. Зазначено, що політика Чернівецького губернатора С. Д. Євреїнова в єврейському питанні у 1914 – 1915 рр. мала відверто репресивний характер. Вона ґрунтувалася на уявленні російських чиновників про євреїв у якості нелояльних щодо російської окупаційної влади підданих ворожої держави. Доведено, що політика С. Д. Євреїнова стосовно євреїв Буковини, з одного боку, була зумовлена антисемітизмом відомих діячів москвофільського руху на Буковині, але з другого, проавстрійською позицією більшості єврейського населення краю. З'ясовано, що така політика призвела до трагічних наслідків у житті мирного населення Буковини.

Ключові слова: С. Д. Євреїнов, О. Ю. Геровський, Г. О. Бобринський, євреї, Буковина, Перша світова війна.

Очевидно, що Перша світова війна була гуманітарною катастрофою для багатьох народів, які проживали тоді на теренах багатонаціональних імперій. На жаль, лихоліття війни не оминули й багатомільйонне єврейське населення Східної Європи, яке опинилося у ролі заручника у військово-політичному протистоянні між двома потужними імперіями Габсбургів і Романових. Війна була важким випробуванням і для мирного єврейського населення Буковини, яка була тричі окупована російськими військами, а російська окупаційна адміністрація була змушена розв'язувати, у контексті інших завдань, непросте єврейське питання.

© **Безаров О., 2018**

Безаров Олександр Троянович – кандидат історичних наук, асистент кафедри історії нового та новітнього часу Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Незважаючи на те, що в сучасній історіографії Першої світової війни загальні проблеми політики російської окупаційної адміністрації на Буковині були ґрунтовно висвітлені у дослідженнях О. Ю. Бахтуріної, В. М. Ботушанського, В. М. Заполовського та І. А. Піддубного¹, маловивченою сторінкою в історії нашого краю, як нам видається, залишається політика Чернівецького губернатора С. Д. Євреїнова в єврейському питанні.

Зазначимо, що росіяни ще до початку війни вже мали неабиякий політичний досвід у вирішенні «єврейської проблеми», але ситуація з євреями в Австро-Угорщині вимагала від російської адміністрації на Буковині та у Галичині зовсім інших підходів, аніж ті, які застосовувалися в Російській імперії, адже власне характер «єврейського питання» по обидва боки російсько-австрійського кордону був різним². Однак після початку війни його можна було сформулювати як питання лояльності австрійських і російських євреїв стосовно тих режимів під владою яких вони перебували у різні періоди війни.

За переписом населення від 31 серпня 1910 р. на Буковині проживало 97 тис. 150 євреїв, що становило 12,2 % від усього населення краю³. Не виключено, що напередодні війни їхня кількість сягнула 100 тис. осіб⁴, які, мабуть, зовсім не бажали звільнитися від австрійського панування. Паніка, що охопила єврейських мешканців Чернівців перед вступом російських військ у місто була яскравим тому підтвердженням. На думку сучасних українських істориків, напередодні першої окупації Чернівців, місто залишило близько 10 тис. його єврейських мешканців⁵ (усього в Чернівцях тоді проживало 28 613 євреїв або 32,8 % від усіх мешканців міста⁶). Відомо, що одним із перших чернівецьких євреїв, хто втік до Австрії був президент єврейської громади Чернівців, депутат Буковинського сейму і австрійського рейхсрату Б. Штраухер. Бургомістру Садгори Руфесу також вдалося евакуюватися ще до приходу росіян⁷.

Згідно із наказом Верховного головнокомандуючого російської армії від 29 серпня 1914 р., на окупованих Росією територіях Австро-Угорщини було створено Військове генерал-губернаторство Галичини із центром у Львові, до складу якого увійшла й Чернівецька губернія⁸. 13 вересня на посаду Чернівецького губернатора було призначено колишнього віце-губернатора Бессарабської губернії С. Д. Євреїнова⁹.

Чернівецький губернатор був свідомим російським монархістом, а отже, його погляди з єврейського питання не набагато відрізнялися від поглядів правоконсервативних політичних і державних діячів Російської імперії. Так, Євреїнов був переконаним у тому, що політика російської адміністрації на Буковині повинна виявлятися у «навіюванні, з одного боку, мирному населенню думки про те, що росіяни назавжди укорінилися у цьому краї і всебічно сприятимуть своїм братам за вірою і кров'ю, але з другого – до викорінення тих шкідливих елементів, які були залишені тут австрійською владою, що мають підтримку серед євреїв»¹⁰. У своєму листі до Військового генерал-губернатора Галичини графа Г. О. Бобринського від 16 вересня 1914 р. Євреїнов, зокрема зазначав: «Євреї ставляться до нас вороже і навіть дозволяють собі нахабні витівки стосовно росіян. Інше населення, до нас загалом ставиться прихильно, але залякане євреями не наважується виявляти ці симпатії і моїм найпершим завданням буде припинення цього єврейського панування»¹¹. У той же день Євреїнов наказав заарештувати групу відомих державних і громадських діячів Буковини з-поміж яких троє мали єврейське походження. Зокрема, це бургомістр Чернівців С. Вайссельбергер, редактор «*Czernowitzer Allgemeine Zeitung*» Ф. Менчель і товариш прокурора Н. Лазарус, котрі, на думку Чернівецького губернатора, були агентами австрійського уряду, залякували місцеве населення тим, що начебто в австрійців були «чорні списки» тих, хто допомагав росіянам під час окупації.

Рішуча і доволі жорстка позиція Євреїнова з єврейського питання від самого початку його губернаторства мала свої причини. По-перше, у своїй політиці він спирався на діяльність москвофілів, зокрема В. Ф. Дудикевича і О. Ю. Геровського, погляди яких були далекими від юдофільських. Наприклад, депутат Галицького крайового сейму та лідер галицьких москвофілів В. Ф. Дудикевич взагалі відмовляв місцевим євреям у праві претендувати на майбутнє російське підданство та запропонував російським урядовцям розподілити земельні мастки, що належали євреям, поміж українськими селянами¹². Подібної думки дотримувався й російський націоналіст, депутат IV Державної думи Д. М. Чихачов, котрий закликав

російський уряд конфіскувати землю у тих із євреїв, які повтікали з Буковини разом із австрійцями та розподілити її серед місцевих українських селян. Усіх інших євреїв, які залишилися, за словами Д. М. Чихачова, слід було виселити (щоправда, він не уточнював куди саме)¹³.

По-друге, звинувачення Євреїнова на адресу місцевих євреїв у тому, що ті, мовляв, шпигували на користь ворога та виявляли свою щиру проавстрійську лояльність, загалом відповідали дійсності. Відомо, що у серпні 1914 р. у Чернівцях керівниками Єврейської національної партії Буковини (Б. Штраухер, С. Вайссельбергер, І. Кац, М. Вендер і Я. Гехт) було опубліковано німецькою та на їдиш розлоге та войовниче звернення «До єврейського товариства», в якому вони закликали буковинських євреїв приєднатися до австрійської армії, яка оголосила священну війну проти «панславизму» та «деспотичного російського царату». Ця війна для австрійських євреїв, йшлося у зверненні, буде помстою євреїв «за Кишинів, Гомель, Київ, Одесу, Бердичів...», а «наша перемога принесе звільнення російським євреям»¹⁴. Очевидно, що текст цієї пропагандистської заяви, як власне і самий факт її оприлюднення, було узгоджено із Головним командуванням об'єднаних армій Австро-Угорщини і Німеччини, від імені якого, до речі, було видано подібне звернення, але вже до польського населення Австро-Угорщини¹⁵.

Не останню роль у посиленні репресій стосовно євреїв на Буковині відіграв О. Ю. Геровський. Бурхлива діяльність цієї одіозної особистості напередодні, а особливо у перші місяці війни, насправді викликає неприхований інтерес.

Відомо, що один із провідних діячів москвофільського руху на Буковині О. Ю. Геровський ще до війни не вирізнявся симпатіями до євреїв, але із наближенням її загрози у О. Ю. Геровського, мабуть, вже були особисті з ними рахунки. Йдеться про те, що у 1913 р. угорська поліція обвинувачувала його у проросійській діяльності, що стало підставою для організації резонансного Мармарош-Сігетського судового процесу, який було влаштовано австрійською владою у грудні 1913 р. проти москвофілів, яких було звинувачено у державній зраді та образі католицької церкви. Натомість справа завершилася у червні 1914 р. виправданням підсудних за недостатністю доказів¹⁶.

Як пригадував О. Ю. Геровський, свідками у сфабрикованій Мармарош-Сігетській справі виступили два єврейських шинкаря, котрі начебто бачили у місцевих селян російську банкноту у тисячу карбованців, якої насправді у Російській імперії не існувало¹⁷. Наприкінці 1913 р. О. Ю. Геровського та його рідного брата Георгія було заарештовано в Чернівцях, але із початком війни їм вдалося втекти із чернівецької в'язниці до Росії і наприкінці серпня вони отримали російське підданство. Ми не виключаємо того, що Євреїнов заарештував Ф. Менчеля і Н. Лазаруса на прохання Ю. О. Геровського, адже свого часу вони закликали австрійців до страти останнього. Проте австрійці вчинили більш підступно. Вони взяли у заручники мати О. Ю. Геровського О. А. Добрянську, його дружину із дворічним сином, сестру Ксенію та кинули за ґрати до Віденської в'язниці, де О. А. Добрянська незабаром померла за незрозумілих обставин¹⁸.

Отже, початок російської окупації Буковини виявився для О. Ю. Геровського зручним приводом, аби помститися своїм кривдникам. Його було призначено старшим чиновником з особистих доручень Чернівецького губернатора. О. Ю. Геровський переконував Євреїнова у тому, що євреї за жодних умов не стануть лояльними російськими підданими. Навіть «єврейські ватажки австрійської соціал-демократії» були, на його думку, налаштовані проти Росії¹⁹. Розв'язання єврейського питання на Буковині, за О. Ю. Геровським, знаходилося у площині ліквідації єврейського землеволодіння в окупованих Росією землях Австро-Угорщини. Проте, міркував він, оскільки «Всесвітня єврейська організація» цьому процесові усіляко перешкоджатиме, то слід вирішувати це питання радикальними методами, до чого закликали, як зазначав О. Ю. Геровський, й місцеві народи Буковини (румуні, поляки і мадяри). «У прагненні до позбавлення від єврейського ярма, – зауважував він, – усі національності, що проживають в Австрії, усі вони очікують від Росії звільнення від євреїв, а це умиротворить їх настрої від втрати тих привілеїв, які деякі з них мали за австрійського режиму»²⁰.

Тим часом, репресії російської окупаційної адміністрації стосовно євреїв Буковини посилювалися. Ситуація загострилася особливо після того, як росіяни були змушені на кілька тижнів залишити Чернівці, куди знову повернулися австрійці і влаштували масовий терор стосовно українців, яких вони

підозрювали у проросійській діяльності. У відповідь, упродовж жовтня-листопада у Снятині, Вашківцях, Садгорі та інших містечках Чернівецької губернії, частини російської армії вчинили єврейські погроми. Як пригадавав український письменник і педагог І. М. Бажанський, жорстокий козацький погром місцевих євреїв мав місце 24 листопада у Вашківцях²¹. Незважаючи на спроби Г. О. Бобринського якимось запобігти ганебним явищам, єврейські погроми не припинялися й у наступні тижні, а чернівецькі євреї жалілися Євреїнову на те, що солдати відбирали в них коней, корів, сіно, брезент і навіть годинники²².

Натомість Євреїнов був упевненим у тому, що завданням російської влади на Буковині було звільнення слов'янського та румунського населення краю від «єврейського гноблення», що, мовляв, «за росіян буде і земля і правда», а отже, зазначав він, «ніщо так не схилило б наш бік село, як розподіл єврейських земель на користь селян»²³. Звісно, що така позиція Чернівецького губернатора, котрий вважав усіх євреїв головними ворогами російської окупаційної адміністрації, посилювала у місцевого єврейського населення занепокоєність і страх. Напруженість у відносинах російської влади та євреїв дедалі зростала. Євреїнов у своєму листі до Г. О. Бобринського, прямо зазначав, що «усі наші спроби створити з місцевих румунів загони міліції, які у майбутньому змогли б стати ґрунтом для цивільної адміністрації на Буковині, будуть викритими місцевими євреями в якості російських шпигунів та виданими австрійцям, що вочевидь може викликати у Румунії не бажані антиросійські настрої»²⁴. Військовий генерал-губернатор Галичини погодився із подібною аргументацією Євреїнова та заявив 24 січня 1915 р. у своєму публічному виступі перед мешканцями Чернівців, що, «оскільки Австрії вже не існує», то відтепер всю землю євреїв розподілять поміж селянами краю²⁵. Зазначимо, що остання теза Г. О. Бобринського не була позбавлена певного сенсу, адже євреї ще у другій половині ХІХ ст. активно придбавали у приватну власність «знекровлені боргами селянські господарства» Буковини і поступово перетворилися на великих землевласників. На думку сучасних українських істориків, напередодні Першої світової війни в управлінні єврейських власників, орендарів

та економів перебувало близько 85 % від усіх маєтків краю²⁶. Не виключено, що Г. О. Бобринський у такий спосіб підігрівав антисемітські настрої місцевого селянства з метою викликати в нього проросійську лояльність.

Водночас Євреїнов відкидав будь-які компроміси з єврейського питання на Буковині. Він неодноразово підкреслював, що «євреї настільки різко висловлювали свою ворожість до нас, настільки явно прагнуть до упокорення усього християнського населення (і досягають у цьому свої мети) у моменти австрійського управління, що необхідно змінити ставлення до них з боку війська і прямо придушити їх спроби залишатися господарями становища»²⁷. Складалося враження, що Євреїнов свідомо прагнув загострення єврейського питання, щоби зрештою отримати вагомі підстави для виселення усіх євреїв з Буковини. Натомість уявлення росіян про «австрійській патріотизм» буковинських євреїв, як виявилось згодом, були дещо перебільшені²⁸.

Отже, російська влада на Буковині не мала певної, якоїсь виваженої стратегії розв'язання єврейського питання. Навіть виконання загальних завдань російської окупаційної адміністрації, приміром, стосовно запровадження політики русифікації краю, ускладнювалося через суто технічні обставини управління. Г. О. Бобринський, котрий управляв губернією, що складалася з 15 повітів, мав у своєму підпорядкуванні усього 29 посадових осіб²⁹. Євреїнов уже після свого призначення Чернівецьким губернатором у вересні 1914 р. жалівся Г. О. Бобринському на відсутність у нього формальних повноважень губернатора, на те, що, мовляв, він чинить «на свій страх і ризик»³⁰. Здавалося, що за умови «недоуправління» окупованими землями Австро-Угорщини, російські чиновники не надто переймалися справами євреїв Буковини, адже були заклопотані передусім проблемами врегулювання більш гострого, з їхньої точки зору, «українського питання». Наприклад, за повідомленням російського офіціозу *«Киевлянин»*, з-поміж чотирьох національностей 70-тис. населення Чернівців, на початку російської окупації Буковини євреї взагалі не згадувалися³¹. Однак ситуація різко змінилася, коли 14 ве-

ресня 1914 р. на вулицях окупованого Львова несподівано пролунали постріли з боку місцевих євреїв, які поцілили у російських солдатів на Краківському базарі міста³².

Підступність львівських євреїв додавала впевненості О. Ю. Геровському, котрий на Буковині розгорнув доволі галасливу антисемітську кампанію, що мала на меті викорінення засад місцевої «юдеократії», яка пов'язувалася, на його думку, із діяльністю Б. Штраухера³³. У своїх летючих листках «До буковинських православних людей» («Православні з-за Пруту»), О. Ю. Геровський накинувся із лайкою на австрійського імператора, який, за його словами, «продався жидам» у той час, коли російський православний цар прийшов як визволитель від «єврейського ярма» («жидівських п'явок»), щоб розподілити поміж селянами землі поміщиків та євреїв³⁴. Як зазначав відомий український громадській діяч З. Ф. Кузеля, «москалі жалілися з наших людей, що мусять служити жидам – нехристям і називали австрійську державу паршивою, зате ставили Росію за взірць, бо там жида не мають ніякого права до хлопа і заповідали, що Росія вижене жидів і закликали людей до грабування жидівських домів і маєтків. Селянам обіцяли усі неможливі благодаті: землю і волю, усунення поміщиків і жидів...»³⁵. Цікаво, але місцеве населення Буковини почасти було прихильним до фактів єврейських погромів або антисемітської риторики російських пропагандистів. Так, у Вижницькому повіті були навіть зафіксовані випадки спільних козацько-селянських (російсько-гуцульських) погромів єврейських містечок, жертвами яких ставали, передусім, єврейські лихварі, які були об'єктом для помсти з боку гуцульської бідноти³⁶.

На початку листопада 1914 р. Д. М. Чихачов запропонував Г. О. Бобринському власну програму політичних перетворень у Галичині та Буковині, в якій проблема буковинських євреїв розглядалася крізь призму розв'язання аграрного питання в краї³⁷. На думку російського політика, єврейське землеволодіння на Буковині мало бути ліквідоване, а економічна залежність місцевого селянства від єврейських орендарів негайно скасована. Водночас Д. М. Чихачов не виключав й тієї обставини, що для виконання зазначених ним особливих завдань, місцевим ор-

ганам влади доведеться застосовувати «заходи надзвичайного характеру»³⁸. На початку грудня він вкотре наголосив, що «захоплення землі євреями є досить небезпечним і неприпустимим з точки зору російської державної політики», адже загострює болюче для Східної Галичини та Буковини аграрне питання³⁹.

Зрештою, 5 грудня 1914 р. Євреїнов запросив представників єврейської громадськості Чернівців до магістрату і заявив їм буквально про таке: «Єврейське населення! В мене є свідчення, що євреї під час відступу російських військ із Чернівців святкували, спалювали російські прапори, глузували з російських установ; у мене є свідчення, що всі євреї є шпигунами, що вони знаходяться на службі в австрійській армії. З їхньої вини російські солдати були змушені страждати від суворого холоду і великої потреби, російських солдат обстрілювали з гармат. За це я помщуся євреям. В якості штрафу я зобов'язую єврейську громаду сплатити контрибуцію у сумі 50 тис. крб. та оголошую усе майно єврейської громади та Єврейського народного дому конфіскованими»⁴⁰. Одрразу були заарештовані шість євреїв в якості заручників для сплати контрибуції, однак зібраних коштів виявилось недостатньо. Тоді Євреїнов наказав схопити на вулиці перехожих євреїв і провести їх колоною вулицями міста як злочинців. Водночас він іще раз підкреслив, що доки євреї не позбавляться від свого австрійського патріотизму та не стануть «доброчесними росіянами» за прикладом російських євреїв, які вже «насолоджуються усіма правами», доти вони будуть страждати.

Незабаром по усій території Чернівецької губернії розгорнулася хвиля арештів євреїв. За сприяння «доброчесних росіян», у Коломиї було заарештовано п'ятьох єврейських активістів, котрі, на думку начальника Коломийського повіту К. О. Лобанова-Ростовського, поширювали «безглузді чутки про панування австрійської зброї»⁴¹. Студента Чернівецького університету М. Ельгіссера, котрий вільно спілкувався сьомо мовами, заарештували лише за підозрою у тому, що він начебто шпигував на користь австрійців у російській частині Новоселиці⁴². Сторожинецьких євреїв Є. Бухбіндера та М. Вайнера чернівецькі жандарми схопили за те, що у тих не виявилось перепустки на проїзд до Садгори. Щоправда, хабар у три карбованця миттєво компенсував її відсутність. У Боя-

нах були заарештовані садгірські євреї, котрі цупили спирт у місцевій гуральні⁴³. Зауважимо, що в Російській імперії від початку війни діяв «сухий закон», а максимальним покаранням, приміром, за незаконне гуральництво був штраф у розмірі до 3 тис. крб. із попереднім ув'язненням до моменту сплати штрафу. Водночас місцева окупаційна адміністрація заборонила євреям працювати у російській поліції, торгувати на базарах і навіть грати у місцевих оркестрах⁴⁴.

Характерної рисою політики Чернівецького губернатора в єврейському питанні була практика депортації нелояльної частини єврейського населення до Росії. Загалом, за майже піврічне губернаторство Євреїнова, на Буковині було заарештовано й депортовано до Росії, за нашими підрахунками, близько ста євреїв, які у 1915 р. опинилися у губернській в'язниці Києва. Як справедливо зазначав прокурор Київського окружного суду, більшість ув'язнених буковинських євреїв були заарештовані незаконно⁴⁵. Наприклад, єврейського шинкаря з австрійської Новоселиці М. Гохмана було депортовано лише за підозрою «у військовому шпигунстві на користь австрійського уряду»⁴⁶. Відомого діяча сіоністського руху на Буковині М. Ебнера було вислано до Томської губернії, передусім, як сіоніста, який, на думку Євреїнова, «намагався потрапити до Відня після тримісячної мандрівки Галичиною та Буковиною»⁴⁷.

Натомість траплялися випадки, коли рішення Чернівецького губернатора про арешт і депортацію євреїв були обґрунтовані вимогами війни. Зокрема, на початку 1915 р. засудили та вислали до Сибіру М. Зомера, котрий видавав австрійцям українських селян, брав участь у масових страхах місцевого населення, які влаштували австрійські каральні загони у Глибоці⁴⁸. Іншому учаснику цієї трагедії, австрійському ландштурмісту (ополченцю) Л. Енгелю, котрий особисто вішав односельчан, вдалося втекти⁴⁹. Наприкінці грудня 1914 р. у Вижниці було заарештовано К. Бітера за «підбурення місцевого населення проти російських військ та провокування чуток про загрозу єврейського погрому з боку останніх»⁵⁰. Водночас зустрічалися й дивні справи. Так, Євреїновим було заарештовано мешканця Садгори Я. Лікварника, котрий у жовтні 1914 р. (після відступу російських військ із Чернівців) влаштував справжній погром селян, котрі продава-

ли борошно росіянам і навіть вчинив збройний опір російським військовим частинам⁵¹. Проте Г. О. Бобринський чомусь не ухвалив начебто очевидне рішення Євреїнова про депортацію Я. Лікварніка, як писав генерал-губернатор Галичини, через «недостатність доказів його злочину»⁵².

Ганебною практикою дискримінації у правах єврейського населення Буковини була заборона Чернівецького губернатора безкоштовно годувати бідних євреїв. Оскільки у грудні на Буковині та у Галичині загострилася продовольча криза, то в деяких містах окупаційними адміністраціями для місцевого населення були влаштовані пункти безкоштовного харчування. Євреїнов, як пригадував єврейський журналіст Ю. Вебер, у своєму наказі вилучив євреїв із числа тих, хто міг би там безкоштовно харчуватися⁵³. Однак в архіві канцелярії Чернівецького губернатора такий наказ нам виявити не вдалося, хоча, звісно, проблема існувала. Зазначимо, що на Буковині залишилося чимало бідних євреїв, тобто тих, яким не вдалося своєчасно евакуюватися через брак коштів або з причини свого похилого віку чи хвороби. Як зазначала у своєму листі до Євреїнова багатодітна мати, дружина одного з єврейських заручників П. Вайсельберг, «у Чернівцях залишилися одні тільки бідні євреї, заможні повтікали до Відня»⁵⁴.

Отже, Ю. Вебер, мабуть, мав на увазі ті обставини, які були пов'язані зі створенням у Львові Центрального благодійницького комітету, який отримував допомогу із Кисва для нужденних мешканців окупованих територій, крім поляків і євреїв, котрі, на думку керівників комітету, начебто мали свої власні національні благодійницькі комітети⁵⁵. За такою логікою, нужденні євреї Буковини мали б харчуватися за кошти фондів єврейських благодійницьких установ, але, чи були створені такі установи, принаймні, у Чернівцях у зазначений період, нам, на жаль, не відомо⁵⁶. Проте було очевидно, що ця гуманітарна проблема набула для російської окупаційної адміністрації неприємного політичного присмаку, адже київські громадські діячі заявляли, що вони не збираються допомагати євреям, «які підступно стріляють з вікон будинків у російських солдатів»⁵⁷. У свою чергу, місцеві селяни також не поспішали скористатися російською доброчинністю, адже австрійці вочевидь могли запідозрити кожного, хто отримував допомогу від росіян, у колабораціонізмі.

Згодом, збір коштів у Києві на підтримку голодуючим мешканцям Галичини та Буковини перенесли з 16 грудня 1914 р. на 20 січня 1915 р.⁵⁸, але 31 січня вже було витрачено на допомогу нужденним близько 200 тис. крб.⁵⁹.

З іншого боку, антисемітизм у політиці Євреїнова ставав відзеркаленням не простих українсько-єврейських взаємин, що були характерними для першого року війни. Унаочненням для таких відносин може бути коротке оповідання І. М. Бажанського «Шпійон»⁶⁰, в якому йдеться про те, як місцевий єврейський крамар на ім'я Лейба видав австрійським жандармам українського селянина Івана в якості «російського шпигуна» тільки тому, що у того не вистачило грошей на «постоли і кожух». Розлючений з такого нахабства Іван почав сваритися і погрожувати Лейбі «москалями». Зрештою, Івана, на жаль, австрійці повісили. Натомість інший Лейба, але вже із Кутів, згадувався у щоденнику війни М. Черемшини, як такий, що погрожував помстою з боку австрійців місцевому гуцулу за його звернення до «московського суду» заради стягнення з єврейського лихваря 13 флоринів. «На Буковині, – пригадував український письменник, – страшно вішали. Як на кого жидівська дитина пальцем показала, то вже вішали, а ще били страшно»⁶¹. Як повідомляли російські кореспонденти, зазвичай австрійці, за прямими вказівками євреїв, заарештовували нелояльних щодо австрійської влади українців на подвір'ї храмів, куди ті виходили після завершення церковної служби⁶².

Мабуть, що трагедія Першої світової війни для буковинців і полягала у тому, що цивільні «івани» та «лейби» опинялися в якості вимушених заручників військових поразок і політичних прорахунків як з боку австрійців, так і з боку росіян. Наприклад, у своїй шифрованій телеграмі начальник штабу Верховного головнокомандуючого російської армії М. М. Янушкевич від 28 грудня 1914 р. на ім'я Г. О. Бобринського висловлював своє задоволення від тих репресій проти євреїв, які, на його думку, дисциплінували єврейське населення, змушували його відчутти твердість російської влади. «Покарання за порушення євреїв, – цинічно зазначав М. М. Янушкевич, – мають бути адекватними покаранням за порушення, які вчинили слов'яни. Останні заходи мають викликати бажане масове виселення євреїв за кордон»⁶³.

Проте, на щастя буковинських євреїв, сподівання М. М. Янушкевича не виправдалися. Репресії з боку російської окупаційної адміністрації на Буковині стосовно євреїв, по-перше, не набули такої жорстокості, як це було, приміром, у сусідній Галичині, а, по-друге, вони не супроводжувалися масовими стратами цивільного населення, які мали місце під час каральних акцій австрійських та угорських загонів, але стосовно українців Буковини. Щоправда, деякі сучасні українські дослідники зазначали про розстріл російськими вояками 11 євреїв у Кіцманському повіті у вересні 1914 р.⁶⁴, але чи були ці страти якимось пов'язані з політикою російської окупаційної адміністрації, нам не відомо.

На жаль, не зовсім зрозумілою для нас залишається роль буковинського митрополита В. Репти у процесах розв'язання єврейського питання, адже, як зазначав І. А. Піддубний, «непорозуміння» з цього питання виникали через те, що В. Репта намагався захищати євреїв від репресивної політики Євреїнова⁶⁵. Очевидно, що впливовий митрополит опинився «поміж двох вогнів» у політиці російської та австрійської влади на Буковині, проте його поведінка під час повернення австрійців у Чернівці у жовтні 1914 р. вже не була проросійською⁶⁶.

Зрештою, 17 лютого 1915 р. російські війська вдруге залишили Буковину, а канцелярія Чернівецького губернатора була евакуйована до Києва. Формально її повноваження були припинені 21 серпня 1915 року.

Таким чином, політика Чернівецького губернатора С. Д. Євреїнова в єврейському питанні мала відверто репресивний характер. Вона ґрунтувалася на уявленні російських чиновників про євреїв у якості нелояльних стосовно російської влади підданих ворожій держави. Можна погодитися із думкою, що була висловлена сучасними українськими дослідниками⁶⁷ стосовно того, що російська окупаційна адміністрація на Буковині припустилася помилки, коли у своїй політиці зробила ставку на позицію москвофілів, які з єврейського питання (загалом не тільки із цього питання) виявляли відвертий реваншизм, прагнули помститися єврейським громадським і політичним діячам за колишні образи і переслідування. Звісно, що москвофіли намагалися не лише перетворили антисемітизм на ефективний, з їхньої точки зору, метод розв'язання національного питання,

але й здобути прихильність з боку російської адміністрації, окремі представники якої поділяли погляди москвофілів, а отже, у такий спосіб задовольнити власні політичні амбіції.

Водночас С. Д. Євреїнов мав рацію, коли зазначав про антиросійські настрої серед місцевого єврейського населення, більшість якого, мабуть, була добре обізнана у тому, яким насправді було становище єврейського народу в Російській імперії. Очевидно, що репресії стосовно євреїв вкрай загострили національне питання на Буковині, а спроби його розв'язання в умовах світової війни обернулися справжньою трагедією для багатьох мирних мешканців нашого краю. Незважаючи на те, що російська окупаційна адміністрація у третій період свого перебування на Буковині у 1916 р. врахувала минулі помилки у своєму ставленні до єврейського населення, подолати загальну недовіру щодо своєї політики з боку місцевих євреїв вона так і не змогла.

Примітки:

¹ Див.: Бахтуріна А. Ю. Политика Российской империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны / под ред. Г. А. Бордюгова. – М.: АИРО – XX, 2000. – 264 с.; Ботушанський В. М. Чернівці у роки Першої світової війни // Перша світова війна та проблеми державотворення у Центральній та Східній Європі (до 90-річчя закінчення Першої світової війни): матеріали міжн. наук. конф. (Чернівці, 29 – 30 жовтня 2008 р.). – Чернівці: ЧНУ, 2009. – С. 281 – 289; Заполовський В. Проблеми дотримання Росією IV Гаазької конвенції 1907 р. «Про закони і звичаї сухопутної війни» на тимчасово зайнятих територіях Буковини і Галичини (1914 – 1917) // Перша світова війна та проблеми державотворення у Центральній та Східній Європі. – С. 295 – 312; Заполовський В. Чернівці в обіймах Першої світової війни // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2009. – №56. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n56texts/zapolovskyj1.htm>; [Піддубний І. А.]. Організація управління Буковиною / Чернівецькою губернією в роки Великої війни // Історія розвитку органів влади на території Чернівецької області: монографія / за заг. ред. Добржанського О. В., Круглашова А. М., Ярмистого М. В. – Чернівці: Букрек, 2014. – С. 244 – 335.

² Власне, як такого, єврейського питання в імперії Габсбургів у роки Першої світової війни не було, адже австрійські євреї за конституцією 1867 р. користувалися рівними правами з іншими народами імперії.

Щоправда, як справедливо зауважували сучасні українські історики, «окремим народом євреїв австрійське законодавство не визнавало, а імперська статистика зараховувала їх до німців» (Див.: Від упорядників // Єврейське населення та розвиток єврейського національного руху на Буковині в останній чверті XVIII – на початку XX ст.: Зб. документів та матеріалів / упор. О. В. Добржанський, М. П. Кушнір, М. Д. Никирса. – Чернівці: Наші книги, 2007. – С. 25), що, з нашої точки зору, на початку XX ст. стало причиною для посилення міжнаціонального протистояння на Буковині. Натомість єврейське питання в Російській імперії визначалося крізь призму проблеми громадянської емансипації російських євреїв, існування інституту дискримінаційного законодавства стосовно єврейського населення. Проте, це зовсім не означало, що євреї в Австро-Угорщині не відчували на собі політики антисемітизму, яка поступово, але неухильно насувалася, зокрема на Буковину, з Відня. Як зазначав у 1912 р. член Єврейського національного союзу Г. Кадіш, єврейське питання в Австро-Угорщині формулювалося, передусім, як національне питання австрійських, зокрема буковинських євреїв, які позиціонували себе в якості німців, а отже, драгували представників інших національностей. «Останнім часом, – підкреслював Г. Кадіш, – євреї почали втручатися у боротьбу різних народів і довели ситуацію до того, що відтепер антисемітизм панує з-поміж німців, чехів, поляків та українців. Зрозуміло, що євреї можуть сподіватися лише на себе. Їхній порятунок – це припинення будь-якої національної боротьби, запровадження принципів національної автономії, яка зміцнить Австрійську імперію і водночас гарантуватиме свободу розвитку для усіх національностей. Але для того, щоби євреї змогли боротися за автономію національностей загалом, вони мають самі володіти національною організацією, якої, мабуть, ще не має» (Див.: Р. Т. Политическая конференция в Вене // Разсвет. – 1912. – №26 (28 июня). – С. 23).

³ Етнографічна карта Буковини // Буковина: її минуле і сучасне / під ред. Д. Квітковського, Т. Бринзала, А. Жуковського. – Париж, Філадельфія, Детройт: Зелена Буковина, 1956. – 956 с. (Додатки).

⁴ На думку сучасних українських дослідників, які, на жаль, не вказали джерела інформації, кількість євреїв Буковини у 1910 р. вже становила майже 103 тис. осіб. (Див.: Від упорядників. – С. 26).

⁵ Ботушанський В. М. Вказ. праця. – С. 284. На думку І. А. Піддубного, кількість єврейських біженців з Чернівців у перший місяць війни становила не більше 5 тис. осіб (Див.: [Піддубний І. А.]. Вказ. праця. – С. 247). Як

нам видається, визначити точну кількість євреїв, котрі залишали Чернівці та Буковину упродовж першого і другого періодів російської окупації не можливо через відсутність відповідної статистики.

⁶ Буковина: її минуле і сучасне. – С. 900.

⁷ Державний архів Чернівецької області (ДАЧО). Канцелярія Чернівецького губернатора. Ф. 283. Оп. 1. Спр. 1. – Арк. 9.

⁸ [Піддубний І. А.]. Вказ. праця. – С. 256.

⁹ Сергій Дмитрович Євреїнов походив із старовинного дворянського роду хрещених євреїв із Мстиславля, які потрапили у російський полон під час російсько-польської війни 1654 – 1667 років. Засновником роду Євреїнових вважають Матвія Григоровича, котрий у роки Північної війни (1700 – 1721 рр.) збагатів на військових підрядах сукна до російської армії. Для його далекого нащадка війна також відкривала привабливі перспективи кар'єрного розвитку, якими С. Д. Євреїнов вочевидь і скористався. До речі, як зазначала сучасна російська дослідниця О. Ю. Бахтурина, начальником Бродського повіту Галичини було призначено ще одного Євреїнова з ініціалами «Б. Н.» (Див.: Бахтурина А. Ю. Политика Российской империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны. – С. 179). На жаль, встановити його особистість нам не вдалося.

¹⁰ ДАЧО. Канцелярія Чернівецького губернатора. Ф. 283. Оп. 1. Спр. 23. – Арк. 58.

¹¹ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України). Канцелярія генерал-губернатора областей Австро-Венгрии, занятых по праву войны. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 132. – Арк. 6.

¹² Цит. за: Гайсенюк В. Початок кінця. Москвофіли в Великій війні (1914 – 1918). – Чернівці: Друк Арт, 2017. – С. 99

¹³ Бахтурина А. Ю. Политика Российской империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны. – С. 68.

¹⁴ ЦДІАК України. Канцелярія генерал-губернатора областей Австро-Венгрии, занятых по праву войны. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 132. – Арк. 17 – 22.

¹⁵ Бахтурина А. Воззвание Великого князя Николая Николаевича к полякам 1(14) августа 1914 г.: значение и политические последствия // Acta Historica Universitatis Klipedenses. – 2015. – XXXI. – С. 55.

¹⁶ Гайсенюк В. Вказ. праця. – С. 83.

¹⁷ Д-р Алексей Геровский: Иза и Сиготский процесс. – Режим доступу: <http://m-church.org.ua/2014/10/20/iza-sigotskij-process-aleksej-gerovskij/>

¹⁸ Сподвижник архимандрита Кабалука – Алексей Геровский / Валерий Разгулов. «Русская премия», Прага, 2008. – Режим доступу: <http://www.premija-gu.eu/index.php?razdel=library&podrazdel=spodviznik-arhimadrita-kabaljuka.php&lang=ru>

¹⁹ Записка А. Ю. Геровского по вопросам «украинскому», аграрному и религиозному в Червонной Руси // Библиотека журнала «Русин». – 2016. – №2 (5). – С. 13.

²⁰ Там само. – С. 15.

²¹ Бажанський І. М. Війна: Щоденник-хроніка буковинського педагога та письменника (Вашківці, 31. 8. 1914 – 29. 11. 1917) / упор. О. Огуй; коментар В. Заполовський. – Чернівці: Зелена Буковина, 2006. – С. 38.

²² ДАЧО. Ф. 283. Оп. 1. Спр. 60. – Арк. 18.

²³ ДАЧО. Ф. 283. Оп. 1. Спр. 23. – Арк. 59.

²⁴ ДАЧО. Ф. 283. Оп. 1. Спр. 24. – Арк. 12.

²⁵ Цит. за: Вебер Ю. Російська окупація Чернівців / упорядкування, переклад з німецької С. Осачука; післямова та коментарі В. Заполовського. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2016. – С. 101.

²⁶ Від упорядників. – С. 28.

²⁷ ДАЧО. Ф. 283. Оп. 1. Спр. 24. – Арк. 13.

²⁸ Наприклад, за свідченнями австрійських чиновників, із 225 буковинських євреїв, яких було призвано до австрійського війська у листопаді 1914 р., на початку наступного року фактично опинилися на службі в армії лише 20 осіб (Див.: № 158. 1915 р. квітня 12. Із листування військового суду у м. Грац з Крайовим управлінням Буковини щодо небажання людей іудейської віросповідання служити в австро-угорській армії // Буковина в роки Першої світової війни 1914–1918 рр. Документи / упорядкування, передмова, коментарі, переклад з німецької та російської мов В. М. Ботушанського. – Чернівці: Технодрук, 2014. – С. 115).

²⁹ Бахтурина А. Ю. Политика Российской империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны. – С. 81.

³⁰ ЦДІАК України. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 132. – Арк. 5зв.

³¹ Черновицы // Киевлянин. – 1914 – 25 августа (№234). – С. 2.

³² Первые выстрелы во Львове // Киевлянин. – 1914 – 23 сентября (№263). – С. 2.

³³ Див.: Юдеоокрація в Черновцах // Буковинские ведомости. – 1896. – 24 марта (5 апреля). – С. 3.

³⁴ Див.: №. 110. 1915 р. січня 16. Прокламація-звернення російської окупаційної адміністрації до австрійських солдатів при-

пинити воєнні дії і сприяти подоланню опору окремих загонів жандармерії // Буковина в роки Першої світової війни 1914 – 1918 рр. Документи. – С. 86 – 88.

³⁵ Д-р Зенон Кузеля. Галицькі «емігранти» в Росії // Вістник Союзу визволення України (вид. і редагує О. Бачинський). – 1915. – 26 вересня (Відень). – С. 8.

³⁶ № 130. 1915 р. березня 8. Із повідомлення Вижницького повітового управління Крайовому управлінню Буковини про становище в повіті під час російської окупації // Буковина в роки Першої світової війни 1914 – 1918 рр. Документи. – С. 102.

³⁷ № 65. 1914 р. листопада 3 (жовтня 21). Доповідна записка члена Державної думи Росії Д. Чихачова військовому генерал-губернатору Галичини графу Г. О. Бобринському про необхідність проведення першочергових реформ в Галичині й Буковині з метою інтеграції останніх до складу Росії // Буковина в роки Першої світової війни 1914 – 1918 рр. Документи. – С. 60.

³⁸ Там само.

³⁹ № 102. 1914 р. грудень. Із доповідної записки члена Державної думи Росії Д. Чихачова генерал-губернатору Галичини графу Г. О. Бобринському про запропоновані основні напрями реформ в Східній Галичині і Буковині // Буковина в роки Першої світової війни 1914 – 1918 рр. Документи. – С. 79.

⁴⁰ Цит. за: Вебер Ю. Вказ. праця. – С. 91.

⁴¹ ДАЧО. Ф. 283. Оп. 1. Спр. 23. – Арк. 116.

⁴² ДАЧО. Ф. 283. Оп. 2. Спр. 6. – Арк. 5. Якщо ми не помиляємося, то М. Х. Ельгіссер після завершення Першої світової війни працював у Самарському педінституті, але був репресований у 1942 р. і засланий до Красноярського краю. Реабілітований у 1957 році.

⁴³ ДАЧО. Ф. 283. Оп. 1. Спр. 23. – Арк. 107.

⁴⁴ № 119. Повідомлення Чернівецького губернатора місцевій поліції про звернення капельмейстера Соломона Шнапа, 2 січня 1915 р. // Єврейське населення та розвиток єврейського національного руху на Буковині в останній чверті XVIII – на початку XX ст. – С. 380.

⁴⁵ ДАЧО. Ф. 283. Оп. 1. Спр. 405. – Арк. 40.

⁴⁶ ДАЧО. Ф. 283. Оп. 2. Спр. 4. – Арк. 3.

⁴⁷ ДАЧО. Ф. 283. Оп. 2. Спр. 5. – Арк. 11, 15.

⁴⁸ ДАЧО. Ф. 283. Оп. 1. Спр. 75. – Арк. 12 – 13. Опубл.: Буковина в роки Першої світової війни 1914 – 1918 рр. Документи. – С. 91 – 92, № 115.

⁴⁹ ДАЧО. Ф. 283. Оп. 1. Спр. 75. – Арк. 7, 10.

⁵⁰ ДАЧО. Ф. 283. Оп. 1. Спр. 17. – Арк. 4.

⁵¹ ДАЧО. Ф. 283. Оп. 1. Спр. 1. – Арк. 5.

⁵² ДАЧО. Ф. 283. Оп. 1. Спр. 1. – Арк. 9.

⁵³ Вебер Ю. Вказ. праця. – С. 92.

⁵⁴ Як зазначала О. Ю. Бахтуріна, Центральний благодійницький комітет у Львові взимку 1914 – 1915 рр. допомагав, передусім, нужденним родинам колишніх австрійських чиновників і біженцям. На жаль, але нам не відомо про національний склад тих біженців, які зверталися по допомогу (Див.: Бахтуріна А. Ю. Политика Российской империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны. – С. 104 – 105).

⁵⁵ ДАЧО. Ф. 283. Оп. 1. Спр. 9. – Арк. 8.

⁵⁶ Відомо, що напередодні війни у Чернівцях діяли «Єврейський сирітський притулок», «Єврейський будинок для літніх людей» та «Єврейський дитячий будинок» (Див.: № 118. Подяка Президента Чернівецької єврейської релігійної громади на адресу крайового і судового адвоката д-ра Юліуса Райша за акт благодійництва, 8 червня 1914 р. // Єврейське населення та розвиток єврейського національного руху на Буковині в останній чверті XVIII – на початку XX ст. – С. 379). Обставини їхнього функціонування упродовж російської окупації Буковини архівними документами не підтверджено.

⁵⁷ Савенко А. Мысли и впечатления. СXXXIII. Постыдное равнодушие // Киевлянин. – 1914. – 14 декабря (№345). – С. 3.

⁵⁸ Там само.

⁵⁹ № 114. 1915 р. січня 31 (18). Из листування генерал-губернатора Галичини графа Бобринського з командувачем Південно-Західного фронту генералом Івановим про допомогу місцевому населенню продовольством // Буковина в роки Першої світової війни 1914 – 1918 рр. Документи. – С. 91.

⁶⁰ Бажанський І. М. Вказ. праця. – С. 219 – 220.

⁶¹ Марко Черемшина. Щоденник (листопад 1914 – січень 1915) // Добржанський О. В., Старик В. П. Бажасмо до України! – Одеса: Маяк, 2008. – С. 596.

⁶² К. Б. В Буковині // Киевлянин. – 1914. – 15 ноября (№ 316). – С. 2.

⁶³ Цит. за: Безаров А. Т. Политика российской оккупационной администрации в отношении еврейского населения Буковины во время Первой мировой войны (1914–1917 гг.) // Российско-Австрийский

альманах: исторические и культурные параллели. Вып. VI. К 150-летию образования Австро-Венгерской империи. Ставрополь: Изд-во СДКФУ, 2018. – С. 53.

⁶⁴ Гайсенюк В. Вказ. праця. – С. 145.

⁶⁵ [Піддубний І. А.]. Вказ. праця. – С. 261.

⁶⁶ За повідомленнями російських кореспондентів, В. Репта мав неабиякий авторитет серед чернівецьких євреїв, «котрі несли його на руках, а він осяював хрестом австрійських вояків, які поверталися до міста» (Див.: К. Б. В Буковині // Києвлянин. – 1914. – 15 ноября (№ 316). – С. 2).

⁶⁷ Гайсенюк В. Вказ. праця. – С. 149.

Olexander Bezarov

Chernivtsi Governor S. D. Yevreinov's Policy in Jewish question

The article covers the events of the first and second periods of Russian occupation of Bukovina during the First World War. It is indicated that the policy of Chernivtsi Governor S. D. Yevreinov in the Jewish question in 1914-1915 was definitely repressive. It was based on the Russian officials' viewpoint that the Jews are disloyal subjects to the hostile Russian occupation power. It is proved that S. D. Yevreinov's policy in relation to the Jews of Bukovina, on the one hand, was determined by anti-Semitism of well-known figures of the Muscophile movement in Bukovina, but on the other hand, by the pro-Austrian position of the majority of the Jewish population of the region. It is found that such a policy has led to tragic consequences in life of the civilian population of Bukovina.

Key words: *S. D. Yevreinov, O. Yu. Gerovsky, G. O. Bobrinsky, Jews, Bukovina, First World War.*

Надійшла до редколегії 02.12.2018 р.